

Πρακτικά
4^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου
Ελληνικής Γλωσσολογίας

Λευκωσία, 17-19 Σεπτεμβρίου 1999

Proceedings of the
4th International Conference
on Greek Linguistics

Nicosia, September 17-19, 1999

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΜΕΡΙΚΩΝ
ΧΡΟΝΙΚΩΝ ΥΠΟΤΑΚΤΙΚΩΝ ΣΥΝΔΕΣΜΩΝ:
ΥΠΑΡΚΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΚΑΘΟΛΙΚΟΙ ΔΕΙΚΤΕΣ

Ελίζα Κουτούπη-Κητή

Τμήμα Αγγλικής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη

ABSTRACT

In this paper, I concentrate on one aspect of the interconnection between two temporal subordinate connectives, *otan* and *afu*, and their translational equivalents in English, *when* and *since*. Their distinct uses are accounted for in terms of their potential as quantification operators. *Otan* is claimed to also function as a universal quantification operator, while *afu*, on the other hand, is characterized as a bound existential one. Their distinct evolutions are presumed to have played a decisive role in this respect.*

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Όπως μαρτυρεί και ο τίτλος, θα ασχοληθώ με μερικούς υποτακτικούς χρονικούς συνδέσμους, τους *όταν* και *αφού*. Και οι δύο θεωρούνται καθαρόαιμοι χρονικοί σύνδεσμοι, ενώ μόνο ο *αφού* φέρεται και ως αιτιολογικός (Τζάρτζανος, 1946/89: 96-7).¹

Αρχικό κίνητρο για τις σκέψεις που θα σας παρουσιάσω απετέλεσε η εργασία Athanasiadou (1997), όπου μεταξύ άλλων υπήρχε και ο ισχυρισμός ότι ενώ ο αγγλικός σύνδεσμος *when* μπορεί να εκφράζει ή να κωδικοποιεί χρόνο, αντίθεση, χρόνο και αντίθεση, αντίθεση και υπονοούμενη αιτιολόγηση και εναντιότητα, δηλαδή ο σύνδεσμος *when* είναι ένας πολύ ασαφής (ambiguous) σύνδεσμος, από την άλλη το μεταφραστικό του ισοδύναμο στη ΝΕ, ο σύνδεσμος *όταν*, είναι αποκλειστικά χρονικός δηλώνοντας είτε συγχρονία είτε προτερόχρονο. Συγκεκριμένα, βάσει συζήτησης δύο παραδειγμάτων από το Co-Build, (1) και (2), όπου η μετάφραση στα ελληνικά του συνδέσμου *when* φερόταν ως μη δυνατή με το *όταν*, παρά με τους συνδέσμους *αφού* και *ενώ*, αντίστοιχα, η μελέτη κατέληγε στο συμπέρασμα περί της δήθεν μονοσημίας του ΝΕ *όταν* και της συγκεκριμένης σημασιολογίας των συνδέσμων της ΝΕ, το οποίο με τη σειρά του, πάντα σύμφωνα με την εν λόγω μελέτη, υποστήριζε το συμπέρασμα της πολυσημαντότητας (ambiguity) της αγγλικής κουλτούρας έναντι της μονοσημαντότητας της ελληνικής.

1. How can I ever get a job in America when I can't remember any English?
2. You describe this policy as rigid when in fact it has been extremely flexible.

* Ευχαριστώ την Άννα Ρούσσου για εκδοτική βοήθεια και τον Τάσο Τσαγγαλίδη για γενικότερη.

1. Για τη συμπεριφορά του *αφού* βλ. Καλοκαιρινός σε αυτόν τον τόμο.

Το (1) όσο και το (2) σύμφωνα με την εργασία δεν ήταν μεταφράσιμα με το *όταν* (1α, 2α), ισχυρισμός τελείως λανθασμένος βεβαίως, παρά μόνο με τους συνδέσμους *αφού* ή *τη στιγμή που* (1β) και *ενώ* (2β) αντίστοιχα.²

1. α. *Πώς μπορώ να βρω δουλειά στην Αμερική *όταν* δεν θυμάμαι λέξη αγγλικά;
β. Πώς μπορώ να βρω δουλειά στην Αμερική *αφού/τη στιγμή που* δεν θυμάμαι αγγλικά;
2. α. *Περιγράφεις σκληρή αυτή την πολιτική *όταν* στην πραγματικότητα είναι ευέλικτη.
β. Περιγράφεις σκληρή αυτή την πολιτική *ενώ* στην πραγματικότητα είναι ευέλικτη.

Νομίζω μιας ημέρας ακούσματα μόνο θα μας πείσουν ότι ο ισχυρισμός πως το *όταν* είναι ένας απλός χρονικός σύνδεσμος είναι λανθασμένος και δεν λαμβάνει υπόψη του τη μορφολογική δομή του συνδέσμου. Τουναντίον, όπως υποστήριξα (Kitis 1999, Kitis 2000b), είναι ισχυρότατο αντιθετικό όπλο που μαζί με τροπικότητα και άλλα σχήματα αποτελεί στρατηγική ρητορικής αντιθετικότητας (επίσης βλ. Kitis 2000c).

2. ΑΝΤΙΠΑΡΑΒΟΛΗ ΤΩΝ *ΟΤΑΝ* ΚΑΙ *ΑΦΟΥ*, ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕ ΤΑ *WHEN* ΚΑΙ *SINCE*

Στα παραδείγματα (1) και (2), παρατηρούμε ότι τόσο τα (α) όσο και τα (β) είναι προβιβάσιμα, απλώς για λόγους που δεν έχουμε ακόμη ανιχνεύσει ίσως τα (β) να είναι πιο σαφή. Βλέπουμε όμως ότι αποκλείεται το *αφού* στο (1γ):

1. γ. Πώς μπορεί κανείς να βρει δουλειά στην Αμερική **αφού* / *όταν* δεν θυμάται λέξη αγγλικά;

Επομένως, όχι μόνο έχει λάθος η εργασία ως προς την αποδεκτότητα του *όταν* στη μετάφραση του *when*, αλλά επιπλέον το *αφού* είναι μη αποδεκτό στο (1γ). Το ίδιο πρόβλημα εμφανίζεται και στην αγγλική:

3. *How can one / anybody ever get a job in America since one /he can't remember any English?

Παρατηρούμε, δηλαδή, ακριβώς το ίδιο φαινόμενο τόσο στα ελληνικά όσο και στα αγγλικά: Οι σύνδεσμοι *όταν* και *when* να συμπίπτουν, ενώ από την άλλη, οι σύνδεσμοι *αφού* και *since* να επιδεικνύουν όμοια συμπεριφορά. Ας επικεντρωθούμε τώρα στο παράδειγμα (2), το οποίο κατά την Athanasiadou (1997) μεταφράζεται μόνο με το σύνδεσμο *ενώ*, κι ασ δούμε πόσο σταθερός είναι στη θέση του αυτός ο σύνδεσμος.

2. You describe this policy as rigid when in fact it has been extremely flexible/(solved all our problems).
γ. You described this policy as rigid when in fact it was extremely flexible.
δ. Περιέγραψες ως σκληρή αυτή την πολιτική *ενώ* / (?)*όταν* /?αφού στην πραγματικότητα ήταν/υπήρξε πολύ ευέλικτη.

Παρατηρούμε ότι, ενώ ο αγγλικός σύνδεσμος *when* παραμένει *όταν* η πρόταση φιγουράρει συνοπτικό περιβάλλον (2γ), στη ΝΕ το *όταν*, όπως και το *αφού* στη συγκεκριμένη πρόταση, δεν είναι εξίσου αποδεκτά μια και τα προτασιακά περιεχόμενα προδιαθέτουν

2. Οι αστερίσκοι στα (1) και (2) αποτελούν κρίσεις της Athanasiadou (1997). Παρόμοιοι ισχυρισμοί περί μειωμένης πολυσημαντότητας της ελληνικής κουλτούρας έναντι της αγγλικής, βάσει υποτιθέμενης μονοσημαντότητας συνδετικών της ΝΕ, έχουν γίνει και αλλού από την ίδια συγγραφέα. Βλ. Kitis (2001) για κριτική.

στην ερμηνεία του συνδετικού ως αντιθετικού ή ενδοτικού, πάντως όχι ως χρονικού απλού ή αιτιολογικού.

Για να συνοψίσουμε: Ενώ το *when* στην αντιθετική του λειτουργία στέκει και φέρει σε πέρας την έννοια της αντιθετικότητας τόσο σε συνοπτικά (2γ) όσο και σε μη συνοπτικά περιβάλλοντα, τόσο σε συγκεκριμένα συμβάντα (4), όσο και σε πιο γενικά, στη ΝΕ ο αντίστοιχος σύνδεσμος φαίνεται να περιπίπτει σε χρονική δυσκαμψία όταν αφορά σε συνοπτικά περιβάλλοντα (2δ) ή και σε συγκεκριμένα συμβάντα.³

4. How could/did he find a job in America when he didn't remember any English?
5. Πώς μπόρεσε να βρει δουλειά στην Αμερική ?όταν / ενώ / αφού δεν θυμόταν λέξη αγγλικά?
6. Πώς βρήκε δουλειά στην Αμερική ??όταν/ενώ/αφού δεν θυμόταν λέξη αγγλικά?

Από την άλλη, τόσο στη ΝΕ, (1γ), όσο και στην αγγλική, (3), οι σύνδεσμοι *αφού* και *since* δεν φαίνεται να μπορούν να ενεργήσουν αντιθετικά, ούτε καν να είναι αποδεκτοί, όταν πρόκειται για γενικευμένα περιβάλλοντα, δηλαδή, όταν οι προτάσεις που εισάγουν δεν είναι δεσμευμένες σε κάποια συγκεκριμένη τιμή.

Τα παραδείγματα που ακολουθούν είναι μια τυχαία συλλογή δεδομένων με αντιθετική χρήση του *όταν*:

7. Το ποσοστό φέτος έφτασε το 18% όταν πέρσι ήταν/άγγιζε μόλις 10%.
8. Οι οδηγοί εργάζονται 4 ώρες και για την 16ωρη κίνηση ενός οχήματος χρειάζονται 4 οδηγοί, όταν ο αντίστοιχος αριθμός στην Ευρώπη είναι 2,5.
9. Στα ταχυδρομεία αρνούνται την απασχόληση το Σ/Κύριακο, όταν η αγορά έχει κατακλυσθεί από γρήγορες και ευέλικτες ιδιωτικές ταχυδρομικές εταιρίες.
10. Ψέματα και στα δελτία καιρού που υπόσχονται ηλιοφάνεια, όταν την άλλη μέρα ρίχνει καρεκλοπόδαρα.
11. Πώς μπορώ να ξεχάσω ότι δεν με πήραν στο νοσοκομείο Καβάλας διευθυντή όταν δεν υπήρχε/υπήρξε άλλος φάκελος γιατρού. Επειδή δεν ήμουν ΠΑΣΟΚ;
12. Καταλαβαίνετε τι σταυρό κουβαλάει όταν πάει/πήγε να συναντήσει τον πατέρα της και δεν πρόλαβε.
13. Όταν αυτός έγινε δικηγόρος, η Μαρία δεν θα γίνει;

3. ΟΤΑΝ ΩΣ ΑΝΤΙΘΕΤΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ

Ο σύνδεσμος *όταν*, όπως ήδη έχω υποστηρίξει και όπως εμφανίζεται από τα δεδομένα μου, καθώς και το αντίστοιχο χρονικό *when*, είναι ρητορικά όπλα αντιθετικής στρατηγικής, όπου υποδηλώνεται εκφραστικά υποκειμενική άποψη. Όχι μόνο ο *όταν* δεν είναι μονοσήμαντα χρονικός σύνδεσμος, όπως υποστήριζε η εργασία που ανέφερα, αλλά ιδίως στη ΝΕ όπου έχουμε συνδέσμους σαν το *αφού*, *ενώ*, *άμα*, χρησιμοποιείται, όχι τυχαία, αλλά επί σκοπώ για να εγγράψει έστω και σε υπο-προτασικό επίπεδο την υποκειμενική εκφραστικότητα του ομιλητή.

Γιατί, όμως, το *όταν* και όχι κάποιος άλλος σύνδεσμος; Ποια είναι αυτά τα στοιχεία που καθιστούν το *όταν* ένα τέλειο ρητορικό εργαλείο στα χέρια ή στα χείλη του ομιλητή; Η

3. Αυτό καθόλου δεν σημαίνει ότι ο *όταν* σε συνοπτικό περιβάλλον δεν μπορεί να έχει και άλλες σημασίες, π.χ. αιτιολογική. Επίσης, στα δεδομένα μου έχω παραδείγματα αντιθετικού *όταν* σε συνοπτικά περιβάλλοντα, π.χ. (7), (11), (12), (13).

απάντηση, νομίζω, πρέπει να αναζητηθεί στη δυνατότητα που προσφέρει για καθολική ποσόστωση (universal quantification). Δηλαδή, το γεγονός ότι ο σύνδεσμος αυτός μπορεί να συμπεριλάβει στο πεδίο του όλα τα υπαρκτά και δυνατά συμβάντα για τα οποία μιλά. Τόσο η γενίκευση όσο και η έλλειψη συγκεκριμένης αναφορικότητας τον καθιστούν ισχυρό εργαλείο αντιθετικότητας. Με άλλα λόγια είναι ένας ισχυρότατος δείκτης υποκειμενικότητας και αναγωγής σε γενίκευση και αοριστία. Η αοριστία έχει την έννοια του μη προσδιορισμού συγκεκριμένου συμβάντος. Επομένως, δίνεται έτσι η δυνατότητα, μέσω της έλλειψης προσδιορισμού, να συμπεριληφθεί στο πεδίο επιρροής του *όταν* όλη η καταστασιακή γκάμα, όλα τα πραγματικά, δυνατά ή μελλοντικά συμβάντα. Στα δεδομένα που έχω συλλέξει με το σύνδεσμο *όταν* σε αντιθετική λειτουργία θα πρέπει να ξεχωρίσω δύο κατηγορίες:

A. Στην πρώτη κατηγορία θα συγκαταλέξουμε όλα αυτά τα παραδείγματα όπου οι δύο προτάσεις που συμπλέκονται με το *όταν* βρίσκονται σε οριστική έγκλιση (είναι assertive) και έχουν περιγραφικό χαρακτήρα (7), (8), (9). Μπορούμε, όμως, και σε αυτές τις περιπτώσεις να επιστημόνουμε συχνή χρήση επιρρημάτων που υποδηλώνουν εναντιότητα ή αντιθετικότητα ('μόλις' (7), 'in fact', 'στην πραγματικότητα' (2)). Σε όλες αυτές τις χρήσεις, το *όταν* αντικαθίσταται αποδεκτά από το *ενώ*. Νομίζω, όμως, ότι στη χρήση του *όταν* υπάρχει έντονο το στοιχείο της υποκειμενικής εκφραστικότητας το οποίο ελλείπει αν το *όταν* αντικατασταθεί από το *ενώ*. Δηλαδή, το *ενώ* λειτουργεί στο επίπεδο του προτασικού περιεχομένου *όταν* ελλείπουν άλλοι παράγοντες, όπως τροπικότητες, ενώ στην αντίστοιχη περίπτωση το *όταν*, ακόμη και σε μη τροπικά κλίματα, πάντα εκφράζει την υποκειμενική στάση προς τη σύζευξη των προτάσεων συνεπικουρούσης και της όψης του ρηματικού συνόλου. Η αντικατάσταση του *όταν* από το *αφού* επιφέρει αιτιότητα.

Σε αυτή την κατηγορία παρατηρούμε μια σύμπλευση ή παράταξη ανεξαρτήτων προτάσεων που το κοινό στοιχείο που τις ενώνει είναι ίσως μια σύγκριση ή μια αντιπαράθεση και μια υποκείμενη έκπληξη που δηλώνεται ή μάλλον υποδηλώνεται για αυτή την παράθεση με τον σύνδεσμο *όταν/when* (Hopper and Traugott, 1993).

B. Στη δεύτερη κατηγορία θα συμπεριληφθούν οι χρήσεις του *όταν* μέσα σε περιβάλλοντα έντονης υποκειμενικότητας, και αυτά ορίζονται από τροπικότητες, όπως άρνηση, ερώτηση (πάντα ρητορική) επιστημικά επιρρήματα, επιρρήματα εκφραστικότητας, 'επιτέλους', επανάληψη, κλπ. (11)-(13). Παρόλο το ενδιαφέρον αυτής της κατηγορίας, δεν συζητείται εδώ (αλλά βλ. Kitis 1999, Kitis 2000b).

4. ΟΤΑΝ ΩΣ ΚΑΘΟΛΙΚΟΣ ΠΟΣΟΔΕΙΚΤΗΣ, ΑΦΟΥ ΩΣ ΥΠΑΡΚΤΙΚΟΣ ΠΟΣΟΔΕΙΚΤΗΣ

Στην ομάδα A που διαχωρίσαμε παραπάνω από τα παραδείγματα με το σύνδεσμο *όταν*, και τα οποία δεν εκφέρονται με αποδεκτότητα με το *αφού*, έχουμε να παρατηρήσουμε τα εξής:

α. Οι δύο προτάσεις που συνδέονται με τον *όταν* έχουν περίπου καθεστώς ανεξάρτητο και δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η *όταν*-πρόταση είναι δευτερεύουσα για τους εξής λόγους:

1. Δεν υπάρχει γραμματική ενσωμάτωση της μιας μέσα στην άλλη.
2. Δεν υπάρχει ερμηνευτική εξάρτηση της μιας από την άλλη ως προς τον προσδιορισμό τρόπου, χρόνου, υποκειμένου, αναφορικότητας.
3. Δεν υπάρχει εγκλεισμός της μιας μέσα στο πεδίο μονάδων της άλλης.
4. Αποτελούν ξέχωρες τονικές μονάδες.

Τα χαρακτηριστικά αυτά προσδιορίζουν δευτερεύουσες ή εξαρτώμενες προτάσεις (König and van der Auwera, 1988), και στα παραδείγματα (7)-(9) απουσιάζουν (ιδίως (9)).

β. Η *όταν*-πρόταση δεν λειτουργεί ως περιοριστής της κυρίας, δηλαδή δεν έχουμε σχέση μήτρας και περιοριστού (matrix and restrictor) στα παραδείγματα (7)-(9). Αυτά τα παραδείγματα είναι επιπλέον μη αποδεκτά με το σύνδεσμο *αφού* (επέρχεται αιτιότητα), ενώ είναι τελείως αποδεκτά με το σύνδεσμο *ενώ* (βλ Κουτούπη-Κητή, 2000). Η εξήγηση που φαίνεται να αναδύεται για τη μη αποδεκτότητα του *αφού* πρέπει να βρίσκεται στην ιδιότητα του συνδέσμου αυτού να 'δεσμεύει', και το όρισμα ή ό,τι άλλο στοιχείο δεσμεύει πρέπει να αναζητηθεί στον προηγούμενο λόγο, πολύ δε περισσότερο στην πρόταση με την οποία συζεύγνυται ή μάλλον στην οποία υποζεύγνυται. Δηλαδή, μπορούμε να πούμε ότι ο σύνδεσμος *αφού* είναι ένας **υπαρκτικός ποσοδείκτης** που προσδιορίζει συγκεκριμένα γεγονότα ή συμβάντα (individuating eventualities). Ως υπαρκτικός δείκτης δεν μπορεί να αντικαταστήσει το *όταν* όταν ο τελευταίος δεν λειτουργεί ως περιοριστής (restrictor), (1γ). Το ίδιο φαίνεται να ισχύει και με το σύνδεσμο *since* (3).

Από την άλλη, ο χρονικός σύνδεσμος *όταν* μπορεί να θεωρηθεί και ως **καθολικός ποσοδείκτης**. Στην 'καθολική' του σηματοδότηση συνεπικουρούν και άλλα στοιχεία όπως η όψη του ρήματος (aspect). Η ιδιότητα της καθολικότητας συνάγεται από τη δυνατότητά του να εκφράζει επανάληψη, συνήθεια (habituality) και γενικευτικότητα (genericity). Αυτές του οι ιδιότητες έδωσαν λαβή και στην καθολική ή γενικευμένη (non-specific, indefinite) λειτουργία της αντιθετικότητας. Το 'πώς' ίσως δεν είναι ξεκάθαρο αλλά η υποθετικότητα που ενέχεται τόσο στη σύνθεση του *όταν* όσο και στην επακόλουθη σημασιολογία του οδηγεί στην καθολική του δείξη. Π.χ. η πρόταση *Πώς να είναι ήρεμος ο Γιάννης όταν έχει κατάθλιψη;* διαφέρει από την αντίστοιχη με το *αφού* ως προς την υπονοούμενη καθολική ισχύ της ενθυμηματικής υποκειμένης (α) 'Όταν/Αν κανείς έχει κατάθλιψη δεν είναι ήρεμος': *Πώς να είναι ήρεμος ο Γιάννης αφού έχει κατάθλιψη;*

Παρόλο που και στη δεύτερη πρόταση με το *αφού* η υποθετική γενίκευση είναι εξαγωγίμη, αφού βάσει αυτής μπορεί σε τελική ανάλυση να είναι κατανοητή, στην πρόταση με το *όταν* σχεδόν δηλώνεται σε καθολική και όχι υπαρκτική ισχύ, δηλαδή η περίπτωση του Γιάννη ανάγεται στο καθολικό σχήμα για να γίνει κατανοητή, ενώ στην περίπτωση του *αφού* η γενικευμένη υπόθεση ή το καθολικό σχήμα (α) εξάγεται ή συμπεραίνεται βάσει της υπαρκτικής κατάστασης του Γιάννη.

Επίσης, το *όταν* είναι το ίδιο καθολικός ποσοδείκτης. Στη πρόταση (i) *Όταν ο Γιάννης ήταν θλιμμένος, ήταν επιθετικός* μπορεί να είναι διαφορούμενο μεταξύ της καθολικής σημασίας (κάθε φορά που...) και της σημασίας του background (κατά την περίοδο που), ενώ η αντίστοιχη πρόταση με το *αφού* μπορεί να έχει μόνο υπαρκτική δείξη ή ισχύ: *Αφού ο Γιάννης ήταν θλιμμένος, ήταν επιθετικός*. Επιπλέον, αυτή η υπαρκτική δείξη ευθύνεται και για την αιτιατή σχέση η οποία αναπτύσσεται μεταξύ των δύο προτάσεων, αφού συνάδει με το γνωστό σχήμα *συμβάν₁ > συμβάν₂* (αιτία-αποτέλεσμα). Ο λογικός τύπος του (i) μπορεί να απο-διφορήσει τις δύο σημασίες αντανακλώντας τον υπαρκτικό (ib) ή καθολικό (ia) δείκτη στον εκάστοτε τύπο:

- i. Όταν ο Γιάννης ήταν θλιμμένος, ήταν επιθετικός,
- ia. $\forall e([Γιάννης-θλιμμένος(e)])_R \rightarrow \exists e' [Γιάννης-επιθετικός(e') \wedge > < (e, e')]_M$
- ib. $\exists e([Γιάννης-θλιμμένος(e)])_R \rightarrow \exists e' [Γιάννης-επιθετικός(e') \wedge > < (e, e')]_M$

5. ΟΤΑΝ ΩΣ ΑΔΕΣΜΕΥΤΟΣ ΚΑΘΟΛΙΚΟΣ ΠΟΣΟΔΕΙΚΤΗΣ

Φυσικά δεν ισχυρίζομαι ότι ο σύνδεσμος *όταν* δεν μπορεί να λειτουργήσει και ως δεσμευτικός υπαρκτικός δείκτης (bounded existential quantifier). Απλώς, επικεντρωνόμαστε στην καθολική του χρήση μια και αυτή αντιπαραβάλλεται με τη λειτουργία του *αφού*. Πρόκειται

να συνδέσω την ιδιότητα της μη δέσμευσης και της καθολικότητας με το μη πραγματικό ή το λεγόμενο *irrealis*. Αναγνωρίζω τη δυσχέρεια αυτής της περιοχής αλλά θα τα συνδέσω παρ' όλα αυτά. Όπως υποστήριξε και ο Chafe (1995) τα γλωσσικά μέσα χρησιμοποιούνται για να κωδικοποιήσουν ιδέες που υπεισέρχονται στη συνείδησή μας, είτε μέσω άμεσης πρόσληψης πραγματικών καταστάσεων και συμβάντων είτε μέσω της μνήμης και της εμπειρίας καταστάσεων και γεγονότων του παρελθόντος, είτε, πάλι άλλοτε, μέσω της φαντασίας και της θεώρησης. Η τελευταία κατηγορία δεν συμπεριλαμβάνεται στον κορβανά του πραγματικού (*realis*) αφού τα μέλη της χαρακτηρίζονται ως μη πραγματικά (*irrealis*). Τόσο στην αγγλική όσο και στη ΝΕ δεν υπάρχει συγκεκριμένη μορφολογική καταγραφή (κωδικοποίηση) των καταστάσεων αυτών, αλλά υπάρχουν ενδείξεις, όπως είναι τα τροπικά μόρια (το *αν* που εμπεριέχεται στο *όταν*) και γενικότερα οι τροπικότητες που συνοδεύουν τη χρήση του αντιθετικού *όταν*, όπως και του αντίστοιχου αγγλικού *when*. Στη συνέχεια, θα επισημάνουμε ιδιότητες τόσο του αγγλικού *when* όσο και του αντίστοιχου ΝΕ συνδέσμου οι οποίες προσανατολίζουν προς τη χρήση τους ως *irrealis* περιβάλλοντα, δηλαδή στη χρήση τους ως καθολικών δεικτών.

6. ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΩΝ ΣΥΝΔΕΣΜΩΝ

Ξεκινώντας από το *αφού* θεωρούμε ότι η λειτουργία του που επισημάναμε παραπάνω φαίνεται να είναι όχι μόνο απόλυτα σύννομη, αλλά να συνάδει κιόλας με την προέλευσή του και μορφολογική δομή του. Όντως, ο σύνδεσμος *αφού* προέρχεται από τη χρονική έκφραση της αρχαίας ελληνικής *ἀφ' οὗ*, που συντίθεται από τη γενική της αναφορικής αντωνυμίας *ὅς* και την πρόθεση *ἀπό*. Το αναφορικό κατά πάσα πιθανότητα προσδιορίζει το ουσιαστικό *χρόνου*, ενώ η πρόθεση σημαίνει αρχικώς κίνηση από ένα μέρος προς άλλο. Βλέπουμε, δηλαδή, ότι το *οὗ* είναι δεσμευμένο αναφορικά με κάποιο άλλο λέξημα είτε, ενδεχομένως αρχικώς, της ίδιας πρότασης, είτε άλλης:

- ι. Οὗτ' ἐν τῷ πρὸ τοῦ χρόνῳ ᾧ ἄνδρες Πλαταιῆς, ἀφ' οὗ ξύμμαχοι ἐγενόμεθα ... (Θουκ. Β, 73)

Δηλαδή, ο σύνδεσμος *αφού* δεν αποτελεί εξαίρεση ως προς την προέλευσή του. Προέρχεται από πρόθεση που αρχικά λειτουργούσε επιρρηματικά, όπως η πλειάδα των συνδέσμων, και την αναφορική αντωνυμία (βλ. Kitis 2000a). Η αναφορική αντωνυμία ήταν δεσμευμένη σε όρο της προηγούμενης πρότασης και δεν είχε γενική αναφορά. Αυτό το στοιχείο είναι που καθιστά αυτόν το σύνδεσμο υπαρκτικό δείκτη. Διότι με την αναφορά του σε συγκεκριμένο όρο της πρότασης προϋποθέτει και την ύπαρξη της αναφορικότητάς του στον εξωκειμενικό κόσμο. Άρα η ύπαρξη του συνδέσμου παραπέμπει σε ατομικοποιημένα συμβάντα ή όντα. Γι αυτό 'κάθεται' καλά στο (1β). Για τον ίδιο λόγο, όμως, δεν 'κάθεται' στο (1γ). Το λέξημα 'κανεῖς' δεν έχει συγκεκριμένη αναφορά, άρα δεν υπάρχει ατομικοποίηση (*individuation*). Επίσης, σε αυτή την τάση για υπαρκτική ατομικοποίηση οφείλεται και η αιτιατή σχέση που επιβάλλεται στα παραδείγματα (7)-(9) με την αντικατάσταση του *όταν* από τον *αφού*. Δηλαδή το *αφού* εκτοξεύεται στην (παρα)διπλανή πρόταση με αποστολή αγκίστρωσης.

Από την άλλη, τόσο ο σύνδεσμος *when* όσο και ο *όταν* έχουν μια μάλλον ξέχωρη προέλευση: Το *when* αποτελεί μια εξαίρεση στο τρόπο δόμησής του, αφού δεν ακολουθεί την πεπατημένη οδό της εξελικτικής πορείας των συνδέσμων, 'πρόθεση + δεικτικό / Ονομ. Φράση + αναφορ. πρόταση' (Declerck, 1997). Το *when* προέρχεται από την αντίστοιχη ερωτηματική λέξη, που κατά το τέλος της περιόδου της αρχαίας αγγλικής (ΟΕ) άρχισε να

χρησιμοποιείται ως ελεύθερο αναφορικό. Ως αναφορικό δρούσε είτε σε σύζευξη με ένα χρονικό ουσιαστικό ως προηγούμενη αναφορά (antecedent), είτε ως ελεύθερο ακέφαλο αναφορικό. Σε αυτήν την τελευταία του δραστηριότητα ανταποκρίνεται και η σημερινή λειτουργία του συνδέσμου *when* (Declerck, 1997). Επιπλέον, το αρχαίο *hwonne* είναι (μαζί με το *aer*) ο μόνος σύνδεσμος που δέχεται υποτακτική, ένδειξη υποκειμενικής εκφραστικότητας.

Αντίστοιχα, το ελληνικό *όταν* είναι από τους λίγους συνδέσμους που δεν προέρχονται από πρόθεση. Το *όταν* είναι μεταγενέστερη εξέλιξη του *στε* (πχ. δεν απαντάται στον Όμηρο ή στον Ησίοδο) με την προσθήκη του τροπικού μορίου *αν*. Το *στε*, αρχικά μάλλον χρονικός σύνδεσμος, προέρχεται από τη σύζευξη του ουδέτερου αναφορικού ή δεικτικού *σ* και του συμπλεκτικού μορίου *τε*. Το ουδέτερο αναφορικό ή δεικτικό *σ*, ως γνωστόν, συχνά συνδέει παρατακτικά:

- ii. καί οί ἴων ἐν νηυσὶν ἐπέτρεπεν οἶκον ἅπαντα, / κείθεσθαί τε γέροντι καὶ ἔμπεδα πάντα φυλάσσειν. / ὁ σφιν ἔυφρονέων ἄγορήσατο καὶ μετέειπε. (Οδυσ. β (ii), 226-28)

Το αναφορικό ή δεικτικό συχνά αναφέρεται σε κάτι υπονοούμενο ή εξαγωγίμο συμπερασματικά και όχι σε κάτι συγκεκριμένο. Δηλαδή, η αναφορικότητά του διαχέεται ή αναφέρεται συχνά σε ολόκληρη την προηγούμενη πρόταση. Επομένως το αναφορικό επαναλύεται ως συνδετικό μάλλον παρά ως αναφορικό. Με αυτόν τον τρόπο ανοίγονται οι πύλες και για επανάλυση και του σημασιολογικού του φόρτου, ο οποίος μπορεί να συμπεριλάβει τα, αρχικώς, υπονοήματα μέσα στην κωδικοποιήσιμη σημασία του:

- iii. Ὡ μοι ἐγώ, μή τίς μοι ὑφαίνησιν δόλον αὐτε ἀθανάτων, ὁ τέ με σχεδὴς ἀποβῆναι ἀνάγει. (Οδυσ. ε (v), 356-57)

Δεν είναι ξεκάθαρο αν πρέπει να διαβαστεί ως *σ τέ* με αιτολογική σημασία ή ως *στε* με τη χρονικο-αιτολογική του σημασία (Stanford). Εκείνο που είναι σημαντικό είναι η αναφορικότητα του *σ* σε όλη την προηγούμενη πρόταση, δηλαδή η επανάλυσή του ως συνδέσμου μάλλον παρά ως αντωνυμίας. Βλέπουμε, με άλλα λόγια, το φαινόμενο της διαρροής της σφικτής σημασίας και του δομικού συμπαγούς. Αν πάλι στρέψουμε το βλέμμα μας στο μόριο *τε*, θα δούμε ότι συχνά χρησιμοποιείται με αντωνυμίες, επιρρήματα και άλλα μόρια, όχι ως συμπλεκτικός σύνδεσμος ή γενικά ως συνδετικό, παρά ως ένας ενδεικτής προσλεκτικής δύναμης, όπως θα λέγαμε σήμερα:

- iv. ὄς δὴ δηθὰ φίλων ἄπο πήματα πάσχει νήσῳ ἐν ἄμφιρῦτι, ὅθι τ' ὀμφαλός ἐστι θαλάσσης. (Οδυσ. α(i) 49-50)

Αυτή του η ιδιότητα παραπέμπει κατά μία έννοια στην υποκειμενική εκφραστικότητα του σημερινού *όταν* ως αντιθετικού συνδέσμου. Βέβαια, να μη θεωρηθεί ότι έχει αναπτυχθεί πλήρης θεωρία της πολλαπλότητας των λειτουργιών του μορίου *τε* (Denniston, 1934). Επίσης, το μόριο αυτό σε σύζευξη με την αναφορική αντωνυμία μπορεί να υπονοεί ή να παραπέμπει σε πιο σταθερά χαρακτηριστικά ή σε επαναλαμβανόμενη πράξη (Denniston, 520-1). Αντίθετα, το αναφορικό χωρίς τη συνοδεία του μορίου *τε* (iv) παραπέμπει σε πιο προσωρινά χαρακτηριστικά, όπως δείχνει το παραπάνω παράδειγμα σε σχέση με το (v):

- v. νῆσος δενδρήεσσα, θεὰ δ' ἐν δώματα ναίει, Ἄτλαντος θυγάτηρ ὀλοόφρονος, ὄς τε θαλάσσης πάσης βένθεα οἶδεν ... (Οδυσ. α(i) 51-53)

Αυτή η ιδιότητα του *τε* μπορεί να υποστηριχθεί ότι παραπέμπει στη δυνατότητα του σύγχρονου χρονικού συνδέσμου *όταν* για σηματοδότηση τόσο επαναληπτικότητας πράξεων όσο και για τη λειτουργία του ως γενικευτικού (*generic*). Αυτά τα δύο χαρακτηριστικά του είναι που του προσδίδουν τη δυνατότητα να δρα ως καθολικός δείκτης ενώ αυτή του η λειτουργία εικάζεται ότι δίνει λαβή και σε καθολικές χρήσεις έκφρασης αντιθετικότητας. Σε όλα αυτά προστίθεται και η συγκόλληση του τροπικού μορίου *άν*, που παραπέμπει σε υποθετικότητα, γενίκευση και υποκειμενικότητα (βλ. Goodwin, 1875). Επίσης, η υποτακτική συχνά χρησιμοποιείται σε δευτερεύουσες προτάσεις που εισάγονται με το *ότε* για να εκφραστεί μια μελλοντική υποθετική πρόταση ή μια υπόθεση αορίστου χρόνου (Stanford, 1959). Η καθολικότητα του *όταν* με την έννοια της γενίκευσης αλλά και της επαναληπτικότητας στο αόριστο παρόν-μέλλον επαναβεβαιώνεται και από τα εξής τεστ: α. Δέχεται επισημικά επιρρήματα του τύπου *πιθανόν, ίσως, κλπ.*, β. Δέχεται το αόριστο επίρρημα *ποτέ*: *Όταν ποτέ ταξιδέψεις πρώτη θέση, κράτα μια θέση και για μένα.* Αντίθετα, το *αφού* δεν δέχεται αυτά τα επιρρήματα: **Αφού ποτέ ταξιδέψεις πρώτη θέση, κράτα μια θέση και για μένα.* **Αφού ίσως σ' αγαπά θα σε παντρευτεί.*

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ

Τα χαρακτηριστικά που απομονώσαμε εδώ αποτελούν τη λεξική βάση πάνω στην οποία στηρίζεται η λειτουργία τόσο του *όταν* όσο και του *when* σε περιβάλλοντα *irrealis*. Αυτή η *irrealis* διάσταση ορίζεται στον άξονα του συγκεκριμένου-μη συγκεκριμένου (*specificity*) ο οποίος πάλι εξαρτάται από παράγοντες αναφορικότητας. Τόσο η μήτρα των *όταν*-προτάσεων στη δεύτερη κατηγορία σε εκφορά τροπικότητας, όσο και ο άξονας συνοπτικό – μη συνοπτικό στη μη συνοπτική αιχμή του τοποθετούνται στη σφαίρα του *irrealis*. Από την άλλη, το *αφού* επιδεικνύει τα αντίθετα χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης αναφορικότητας και προσδιοριστικότητας και είναι αυτά που το καθιστούν υπαρκτικό δείκτη αφού μπορεί να ατομικοποιεί καταστάσεις και συμβάντα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Athanasiadou, A. 1997 (ms). "Can (the) English cope with more ambiguity than other Europeans?" Department of English, Aristotle University.*
- Chafe, W. 1995. "The realis-irrealis distinction in Caddo, the Northern Iroquoian languages, and English". In J. Bybee and S. Fleischman (eds.) *Modality in grammar and discourse*. Amsterdam: Benjamins, 349-365.
- Declerck, R. 1997. *'When'-clauses and temporal structure*. London and New York: Routledge.
- Denniston, J. D. 1934. *The Greek particles*. Oxford: Clarendon Press.
- Goodwin, W. W. 1875/1998. *Syntax of the moods and tenses of the Greek verb*. Great Britain: Bristol Classical Press.
- Hopper, P. J. and E. Closs Traugott 1993. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kitis, E. 1999. "Antiparathetic evaluative *when*". Paper presented at PRAGMA 99, Tel Aviv, June 1999.
- Kitis, E. 2000a. "Temporality and causality: The case of Greek subordinating connectives". *Revue de Sémantique et Pragmatique* 8, 121-141.

* Η συγκεκριμένη εργασία είχε γίνει δεκτή (γράμμα αποδοχής) στο M. Pütz (ed.) (1997) *The cultural context in foreign language teaching*. Peter Lang, Frankfurt, Duisburg Papers on Research in Language and Culture, αλλά αργότερα απεσύρθη (προσ. επικ.).

- Kitis, E. 2000b. "Constructional modus ponens: The case of antinomial *When*-construction". Paper presented at the conference *Language, Culture, and Cognition*. Leiden, 22-23 March 2000, *Linguistics and Philosophy* (under revision).
- Kitis, E. 2000c. "Connectives and frame theory: The case of hypotextual antinomial *and*". *Pragmatics and Cognition* 8(2): 357-409.
- Kitis, E. 2001. "On the MG conditional connective *an*, or towards restoring the image of the Greek culture". *Proceedings of 14th International Symposium on Theoretical and Applied Linguistics*. Thessaloniki: University Studio Press.
- Κουτούπη-Κητή, Ελίζα 2000. "Γενικές και ειδικές παρατηρήσεις σε υποτακτικούς συνδέσμους της νεοελληνικής". *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 20, 222-233.
- König, E. and J. van der Auwera, 1988. "Clause integration in German and Dutch conditionals, concessive conditionals, and concessives". In J. Haiman and A. Thompson (eds.), *Clause combining in grammar and discourse*. Amsterdam: J. Benjamins, 101-33.
- Stanford, W. B. 1959. *The Odyssey of Homer*. London: Macmillan.
- Τζάρτζανος, Α. 1946/1989. *Νεοελληνική Σύνταξις, Β*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.